

Գ Ե Ղ Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ք

ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐ ԿԱՐՏՈՒՄԵԱՆ ՄԵՆԱՍՏԱՆԻՆ

ՈՐ Ի ՊԱՒԻԱ ՔԱՂԱՔ ԻՏԱՒԻՈՅ

տալիս՝ որ յետ Յունաստանի լուեալով՝ իմաստու դայեակ հանդիսացաւ անոր չորս արուեստահար գեղեցիկ դստերաց կամ գեղարուեստից, եւ որոց սքանչելի ձեւակերպք իւր ամէն տեղ գեղեցիկ կը զարդարեն, ծանօթ է ամենուն՝ թէ որպիսի համակրելի աշխարհ դարձած է ամէն ազգի զբօսասէր եւ ուսումնասէր մեծատանց եւ գիտնոց, որոց երկուքին այլ փափագը գիտէ լիովին կատարել եւ գոհացընել. զոմանս կը զուարճացընէ իւր գեղեցիկ մշակուած սարասանդերով, բլրոց եւ հովտաց դալարագեղ տեսարաններով, բարեխառն կլիմայով, աշխոյժ ընակչաց գուրծ եւ հիւրասէր բարքով, ծովափնեայ քաղաքաց եւ լէճերու ջրային զբօսանքով, եւ անսպառ դերասանական հանդէսներով եւ սրտաբաց երգերով, մանաւանդ ի ժամանակի եւ յետ կնոց գինեւէտ այգեստաններուն. մինչդեռ գիտականներ կը զբաղեցընէ իւր անձիւ փառաւոր շինուածոց հարստարապետութեամբ, յունականէն ոչ ինչ նուազ սքանչելի անդրեաց եւ քանդակաց հոխումեամբ, Հռափայելի, Տիցիանոյի, եւ այլ մեծանուն նկարչաց տաստակօք, հռովմէական պատմութեան բազմաթիւ յիշատակարանօք, եւ իւր անցեալ եւ ներկայ բանաստեղծից, թատրերգութեաց եւ երգահանաց համբաւաւոր երկերով։ Այս ահա պատճառաւ իտալիան մերժ պարտէզ, մերժ թատր, մերժ այլ թանգարան կոչուած է Եւրոպիոյ. որոյ համար եւ միշտ՝ բայց աւելի յաշման եւ ի գարնան, անոր քաղաքաց հրապարակք եւ պանդոկը եւ ամէն նշանաւոր տեղիք՝ ինքն երթեւեկող ամէն ազգէ եւ տարաբնով այցելու օտարականաց բազմութեամբ. մինչեւ իսկ երբեմն օտարականաց աշխարհ այլ կոչուի։ Այս այցելուաց թուէն էին վերջերս նսեւերկու ռուս ազնուական ամուսինք, որոց

հետ դիպուածով շոգեկառի մէջ ծանօթացայ, մինչդեռ խոսակցի հարստարապետէ մի կը խնդրէին որ իրենց ընկերակցի Կարտուսեան հրաշակերտ մենաստանին այցելելու. որք իրենց համաշխարհիկ մի գտած լինելով՝ եւ իմանալով որ այդ մենաստանն այլ տեսնելու առիթ ունեցած չեմ, բարեկամական ստիպմամբ ուզեցին որ ես այլ ընկերանամ չարտարապետն այր. Տիոտս Վեպպահանոս Պարաւիկինի, շոգեկառաց ցուցակէն տեղեկանալով՝ թէ երկու ժամ յետոյ շոգեկառաց ուրիշ ընծացք մ'այլ կայ նոյն գծով, հաջութեամբ հաւանեցաւ. եւ զուարթ ամուսինքն՝ իբրեւ բարեկամական խղճմանակ մի տաւած, փափագ ցուցին հմուտ հարտարապետին՝ մենաստանի վերայ կարեւոր տեղեկութիւններ առնելու. — մեր այլ ահաւասիկ այդ խօսակցութիւնը՝ զոր հարստարապետն յետոյ առանձին յօդուածով հրատարակեց՝ մեր ազգային ընծերցողաց կ'ընծայեմք, միանգամայն այլ զանց չիլով քանի մի կարեւոր տեսարանաց փորագրութեամբ՝ յօդուածը կենդանացընել։

Հ. Գ. Գ.

Հիմակ որ արդէն շոգեկառն զմեզ հօն կը տանի, բեմ ձեզ թէ ո՛վ է ի՛նչպէս հիմնարկեց այս մենաստանը։ Յոհան Գալէազզոյ Վիսկոնտի, կոմս Վիլհոլմի և Պաւլոյ և դուք Միլանու, յամի 1396 յ'ոթիս սեպտեմբերի, մեծ հանդիսով անոր հիման առաջին քարը դրաւ։ Հանդիսադիր խումբն, — որ զուամարած էր զքսական բնաանիքէ, յեպիսկոպոսաց և յայլ եկեղեցական աստիճանաւորաց և վանաց մեծաւորերէ և բովանդակ զքսութեան առաջին կարգի աշնուականերէ, —

կը մեկնէր Պառիոյ զղեկէն, կը կարէր այն ընդարձակ պարտեզը՝ որ զղեկէն մինչեւ այս կողմերը կը ձգուէր, ուր արդէն անմիջապէս ի վերջին ծայր պարսիկին, պիտի բարձրանար մենաստանն։ Շէնքին ծրագիրը յօրինել և ըստ այնմ աշխատութիւնը յառաջ վարել՝ յանձնուած էր Բեռնարդոս Վենետացոյն, որում օգնական գրուած էին՝ ըստ ժամանակին սովորութեան՝ ուրիշ քանի մի ճարտարագետք և վարպետք։ Աշխատութիւնքն այն պիտի փութով յառաջ վարեցան, որ հիմնարկութիւնէն երկու տարի վերջ 1398, Կարաուսան կրօնաւորք եկան ի մէջ զետեղուեցան։ Բայց շինութիւնքն ընդունովին տարբեր էին՝ քան ինչ որ հիմայ կը տեսնեմք։ զի քրդականական բոլոր զարդք ու զանաճք յետոյ յաւելան։

Յունան Գալէազզոյ Վիսկոնտին այս իւր հիմնարկութեան վիճակած էր նաեւ ընդարձակ կալուածներ, հանդերձ պարտաւորութեամբ՝ որ ամէն տարի որոշեալ գումար մի գործածուէր շէնքեր շինելու և զարդարելու համար, և երբ շինութիւնք աւարտէին՝ այնուհետեւ աղքատաց բաշխուէր։

Ոմանք կը համարին թէ Յունան կառուցած լինի այս մենաստանը և ճոխացուցած այլապէս առատ հասոյթով, իւր խիղճը խայթերէն ազատելու և հանգստացընելու համար, զի մասնութեամբ իւր Բառնաբաս հօրեղբայրը իշխանութեանէ կապտեր ու Տրեզզոյի զղեկի մէջ բանտեր էր և հօն թոնով մեռուցեր։ Բայց Վիսկոնտի՝ խղճի խայթ զգացող մարդ չէր, և շատ աւելի հաւանական է՝ որ իւր այս հիմնարկութեան նպատակ լինէր, այդ շինութեամբ իրեն և իւր սերնդոց հոյակապ դամբանատուն մի կանգնել։ Կարողութեանց հասոյթքն հետզհետէ անեցան՝ թէ նորա նոր կտակերով և թէ մշակութեան մէջ իրենց մուծած զարգացմամբ։ Լոմբարդիան իւր փարթամութեան առիթ կը ճանաչէ Կարտուսեան և Կիսստրեսան կրօնաւորաց միաբանութիւնները, զի ասանք եղան՝ որ մաքսային մեծամեծ նպաստներ տնօրինելով, հարկեցին երկրի անհաւասարութիւնքը, և բացին այս յամեն կողմն ցանցակերպ տարածուած ջրաբաշխական կամ երկիրը ոռոգող ջրանցքերն։

Իրենց ցիտն է նոյնպէս՝ ապականեալ նիւթերով երկրի պարարտացուցման եղանակն։ Դիքսութեան յաղորդելու համար միջոցով պատեցանք և անոնց հետեւած ամենայն չափք՝ այնպէս աղքատացուցած էին այս նիւթերը, որ Կարտուսեանք իրենց պարտք համարեցին ծանուցանել յամի 1542, թէ իրենց մենաստանին շինութիւնք աւարտած էին, և հետեւապէս սկսիլ բաշխել աղքատաց՝ այն տարեկան մեծ գումարը, զոր հիմնարկողին կամաց համեմատ պարտական էին ամ ըստ ամէ գործածել, թէպէտ և զեւ կը պակսէր շինուածոյն շատ լրացուցիչ մասն ու զարդ։

Ահա հասանք, փութացէք ինչեւ. զեւ ի այս կողմն քայլեցէք, ահա վանաց մուտքն։ Կամուրջս եւ այդ վանդակաձեւ երկաթեայ դուռն՝ հանդերձ իւր քառակուսազարդ յեռաբան սիւներով (pilastre à bossages), հետաքրքրական բան մի չունին։ Բայց զաւիթս, թէ եւ սակաւ ինչ բռնազօս, մտադրութեան արժանի է իւր ամփոփած լուսնաձեւ զեղեցիկ նկարուց համար, որք Ժ-Պ դարու սկզբի տարիներու զործ են՝ Լուինեան զպրոցին ընծայուած։ Առեւօք առտ կից կը գտուէր զեղատունն՝ որ աղքատաց ցրի զեղեր կը մատակարարէր, զաւիթն քովէն պատահանով մի անոնց հետ հաղորդակցութիւն ունենալով։ Սոյն զաւիթս երկու բաժին եղած է այս զեղեցիկ կնեայ դռնով, որոյ երկու կողմն Բեռնարդինոս Լուինի (Լոմբարդեան պարոցի մեծանուն արուեստագիտաց մին) սրբոյն Սեբաստիանոսի և Քրիստոփորի որմանկարքը յօրինեց։

— Արդեօք ինչո՞ւ համար այս զաւիթը երկու բաժինք են, հարցուց ռուս տիկինն, մի՞թէ լաւագոյն չէ՞ր՝ մի և ընդարձակ ընել։

— Կարծեմ թէ ոչ, տիկին, և ձեզ պատճառն այլ ըսեմ։ Նախ, զուգ չի նշմարեցիք որ զաւիթս խոտորանք է, և սրամիտ ճարտարապետն սոյն դռնով այդ թերութիւնը ծածկած է. և երկրորդ, զի այս առաջին բաժինն կերպով մի հասարակաց տեղ մ'էր, վստն զի հօս է պատուհանն՝ ուստի աղքատաց զեղ և ուղորմութիւն կը բաշխուէր։ Մինչդեռ դրան միւս կողմն գտուած երկրորդ բաժինն՝ սեփա-

կանուած տեղ մ'էր, և ինչպէս արդէն կը տեսնէք՝ անոր երկու կողմն պահապանաց խռիւրիկեր այլ կան:

Հօս այլ նշանաւոր է այս անձաւազարդ (grotesque) կամարն, որք այսպէս կոչուեցան, զի այս ոճով ճարտարապետական զարդք հոչակաւոր Հռովմէական Զերմուկք ըստած եօթն ստորերկրեայ վահլնեքու մէջ գտուեցան Հռափայելի ժամանակ, որք հողի ներքեւ ծածկուած լինելով՝ քարայր կարծուէին և կոչուէին: Մեծախուռն արուեստագէտն ախորժեցաւ և ազդուեցաւ այս ոճով, և յօրինեց ոչ ինչ նուազ հոչակաւոր վատիկանեան հովոցքը (loge), և ասոր համար ճարտարապետական զարգարանաց այս ոճն շատերէն փոխանէր անձաւազարդ կոչուելու՝ Հռափայելեան կը կոչուին:

Մտնեմք ուրեմն գաւթի մէջ: Մեր յաջ կողմն ունիմք վանատունը և դըսական պալատը, այսպէս կոչուած՝ վասն զի Միլանու դուքսեր տոյր էին մերթ հօս դալ և ժամանակ անցընել. իսկ ի ձախ՝ հիւրանոցը, և շէնքի վերայ աշխատողաց բնակութեան և աշխատութեան բաժինք: Աւելորդ է ըսել՝ որ մեր դէմն այլ վանաց տաճարին ճակատն է. յանկարծագիւտ, գեղեցիկ և այնպէս լաւ չափակցեալ, որ իրաւամբ արժանի է այն աւանայնց դրուատեաց՝ զոր կը շուային անոր այցելուաց առաջնորդք:

— Բայց արդեօք ձեզ տոյն ճակատիս վերայ պակց բան մի չի՞ տեսնուիր, հարցուց տիկինն. ինձ կ'երեւի թէ լրացած ճակատ մի չէ, և որչափ կը նայիմ՝ այնչափ աւելի յայտնի զանազանութիւն մի կը տեսնեմ ընդ մէջ ստորին մասին ճոխութեան և վերնոյն կարծեւ մերկութեան. և զարձեալ քուոյն (corniche) ետեւ զործուած տանիքը կրող այդ բարձր յօրհնուածի՞ ձեզ անպատեհութիւն մի չի՞ թուիր:

— Ստոյգ է թէ շատեր այդ դիտողութիւնը կ'ընեն, և նոյն իսկ Մուլլէր, թէ այս ճակատն աւարտած չէ, և առ այս ես այլ համոզուած եմ. բայց առանց ըսելու կամ հետեւելու անոնց, որ կը կարծեն թէ ճակատս լոկ այդ ոյրտաբար ձգուած քուով պէտք չէր աւարտէր, ինչպէս այժմ կը տեսնեմք: Անտարակոյս է՝ որ նախկին ծրագիրն տարբեր

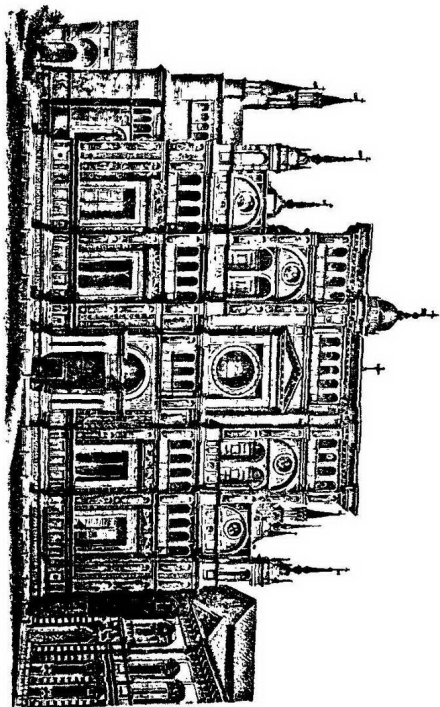
վերջաւորութիւն մի կամ կատար ունեցած պիտի լինի, գուցէ սրածայր, ինչպէս սովորութիւն էր ժիշ դարու կիսուն. սակայն ճարտարապետն որ հօն այս վերջին զարդը կամ պակը դրաւ, ըստ իս այլ եւս ուրիշ բարձրութիւն չէր յօրինէր, թէ ոչ թերեւս քանի մի փոքրիկ այլ ամբողջական շինուածք (édicule) որմայեցաց մէջ (contrefort). Գլխաւորապէս հօս թերի մնացածն դրան վերին մասն է՝ որ պարզ քուով մի կը վերջանայ, համեմատելով ախտեղազիսի քովթարին հետ (architrave de l'entablement), որ ճակատին ստորին մասը կը պսակէ. այլ այս մասին կը խորհրդածեմք երբ զգուռն մօտէն զննեմք:

Իսկ գալով այդ բարձրադիր յօրինուածոյն՝ յոր տանիքն յեցած է, բոլորովին համոզուած եմ՝ թէ այդ ստուգիւ արուեստական ճաշակի կ'ընդհարի: Բայց դուք պէտք է գիտնաք, տիկին, որ եկեղեցին՝ միանգամայն և այդ մասն՝ ամբողջովին կապարով ծածկուած էր, և թէ՛ երբ առաջին անգամ Մեծն Նապոլէոն, բանակով յիտալիա եկաւ, չկցաւ զգացած փորձութեան ընդդիմանալ և վար առնուլ և հալեցընել տուաւ. որով հարկ եղաւ առժամանակեայ ըստ կարելոյն լաւ տանիք մի յարմարել, առժամանակեայ՝ որ սակայն զրեթէ զար մի կը տեսնէ:

Դարձեալ դուք ամենաստոյգ դիտողութիւն մ'ըրիք, տիկին, թէ խիստ մեծ տարբերութիւն և զրեթէ աննմանութիւն մի, ըսեմ, կը տեսնուի ընդ մէջ ճակատիս ստորին մասի զարդուց ճոխութեան և վերնոյն զրեթէ մերկութեան. յայտ է թէ պատճառն աւելի քան այլ ինչ՝ ճարտարապետաց իրար յաջորդելն է, որով և հետեւապէս ոճոյ և ճաշակի փոփոխութիւն. զոր և ճակատիս շինութեան պատմութիւնն յայտնի ցուցնէ:

Երբ ի 1398 ամին հօս նախկին Կարտուսեանք եկան հաստատուեցան, տակաւին եւս եկեղեցին սկսուած չէր, կամ եթէ էր իսկ, եղածն լոկ հիմնարկութիւնն էր: Կրօնաւորք իրենց հոգեւոր պաշտամունքը կը կատարէին յիշեալ պարտիզին ի ծայր գտուած հին եկեղեցւոյ մի մէջ, որոյ մօտ մենաստանը կանգնուեցաւ:

Ճակատ Կաթողիկոսեանց եկեղեցոյն մը ի Պաշխա.

Չի գիտցուիր թէ Բեռնարդոս վենետա-
ցին ճակատին համար ծրագիր մի տուած է՝
թէ ոչ. բայց հաւանական իսկ է թէ Գու-
նիփորտ Սոլարի, որ յաջորդեց Բեռնարդոսի
և ընկերաց՝ այս շինութեան գործոց տեսչու-
թեան մէջ, ի 1470 ամին ասոր նոր ծրա-
գիր մի կազմած լինի։ Ոմանք այլ կ'ըսեն թէ
նոյն տարին՝ նաեւ Ամբրոսիոս Փոսասանոյ,
Բորգոնիոնէ մականուանեալ նկարին այլ՝ ներ-
կայացուցած լինի կրօնաւորաց՝ ճակատին ուրիշ
ծրագիր, որ ըստ բազմաց կը կարծուի թէ
ըսն այս գործարարուածն է։ Արդ մեր ստոյգ
գիտցածն այն է՝ որ 1478ին եկեղեցին դեռ
ճակատ չունէր. սակայն յօրինուածք կը պատ-
րաստուէին, վասն զի նոյն տարին վանաց
մեծաւորն կը յանձնէր Մանտէզազզա քան-
դակող եղբարց, որք արդէն շատ ժամանակէ
ի վեր այդ շինութեանց մասնակից էին, տա-
ճարիս ճակատին համար հարկաւոր եղած ա-
մենայն քանակքը պատրաստէր. մինչ առ այս
բողբջելով Յովհաննէս Անտոն Ոմոգէոյ, մե-
ծաւորն այլ իւր յանձնարարութիւնը չափա-
ւորեց՝ այս աշխատութեանց կէտը վերջնոյս
շնորհելով։ Եւ այսպէս ոչ միայն պատրաս-
տութիւնք եղան կարեւոր քանդակերն յօրի-
նելու, այլ և դաշնադրութիւն եղաւ Միլանո
մայր եկեղեցւոյն շինողապետին հետ, որ այս
աշխատութեանց համար ամէն տարի 200
կենտինար սպիտակ մարմար հասցընեն Պորտա
Տիկինեան լճակին քով։ Սակայն այս բոլոր
պատրաստութեանց ներհակ՝ աշխատութիւնքն
այնչափ դանդաղ յառաջ կ'երթային, մինչեւ
կարծես կարելի է ըսել թէ ի կախ մնացին.
վասն զի 1478ին Ոմոգէոյ և Մանտէզազզա
եղբարք մեծաւորին քանի մի քանակաւ կը
յանձնէին, այս ինքն է, աւագներն և ջր-
հոր մի, զորս յետոյ կը տեսնէք երբ եկե-
ղեցւոյն ներքին կողմն այց ելնամք, և միայն
քուդ երկու կտոր ճակատին համար։ Յամի
1481 մեռաւ Գունիփորտ Սոլարի և ի տեղն
Ոմոգէոյ դրուեցաւ իբրեւ առժամանակեայ։
Արդ, եթէ Սոլարեայ ներկայացուցած ծրա-
գրէն ի գաւտ, Բորգոնիոնէ նկարին այլ, և
ըստ ոմանց, նաեւ Դոկլեբուսոնոյ ճարտարա-
պետն ու քանդակողն՝ ուրիշ ծրագրեր կը
ներկայացընէին, պէտք է ըսել՝ թէ վերջ-

նոցս ծրագիրք կրօնաւորաց ճաշակին յարմար
չեն եկած, ապա թէ ոչ անոնցմէ մին Գու-
նիփորտի յաջորդ ընտրած կը լինէին։ Իսկ
Գունիփորտի ծրագրին մասամբ յայտնի պատ-
ճառք կան՝ որ կը ցուցընեն թէ կարտուսեանց
հաճոյ անցած չէ. վասն զի սա հին դպրոցի
հաւան ու հետեւող էր, ինչպէս կը ցուցընեն
Ս. Մարիամ Ենոքեաց կոչուած եկեղեցւոյ
հնագոյն մասն, և Միլանո մեծ հիւանդա-
նոցին վրայ ըրած իւր աշխատութիւնք, ուր
հաստատութեամբ ի գործ դրաւ սուր կամարը,
սեւանց խարխիւց վրայ պատսպարող տերեւը և
քուդ գործական համեմատութիւնը կամ դը-
րուագ (modanature, moulure). մինչդեռ
արդէն տասնեակ և աւելի ամաց հետէ պնսած
էր ճարտարապետութեան մէջ մոտ դոնել վե-
րածնութեան (renaissance) ոճն, և ամենէն
աւելի հոյակապ շէնքեր՝ այս նոր ոճով կը կա-
ռուցուէին։ Այս ալ պէտք է յաւելուլ, զի
Ոմոգէոյի համբաւն արդէն տարածուած էր ի
1476 ամէ՝ սպարապետ Կոլլէոնեայ համար
ի Բերգամոյ կառուցած մատրոնի և այլ շէն-
քերով՝ ամէնքն այլ վերածնութեան ժողկած
ոճով, և այս ոճով էին նաեւ այն աւագներ
և ջրհորը՝ զորս 1488ին վանաց մեծաւո-
րին կը յանձնէր։ Արդ յայտնի է՝ թէ ին-
չու կարտուսեանք յետ Սոլարեայ մահուան
զՈմոգէոյ դրին գործոց տեսուչ և յամի 1491
յանձնեցին որ այս ճակատին քանէ նախօրի-
նակ մի կազմէ, յորում միանգամայն ըստ
կարեւոյն լաւագոյն եղանակ մի պիտի գըտ-
նէր դետեղել արդէն իսկ լրացած զանազան
քանդակքը. նախօրինակ՝ որոյ ի վարձ երկու
հարկու կայսերական լիւրս հանուցին։

Սակաւ ինչ յետոյ կը գտնեմք զՈմոգէոյ
այս շինութեանց մնացուն ճարտարապետ ա-
նուանուած և գործը երազութեամբ յառաջ
մղուած. որոյ համար իրաւամբ կ'ուզեմք կար-
ծել՝ թէ ճակատն Ոմոգէոյի նախօրինակին
համեմատ կը բարձրանար։ Այս պատրաստ
ու գործադրելի քանդակաց մէջ՝ կային Ման-
տէզազզա եղբարց և նոյն իսկ Ոմոգէոյի աշ-
խատութիւնք, և թուի թէ խորքանդակօք զար-
դարուած գոտւոյն ամբողջ աւագ քին պատրաստ
էր. զի ինչպէս կը տեսնէք, տիկին, արդէն
տարբեր ալ է դրան մի կողմինն ի միւսէն։

— Բայց արդեօք այս տգեղութիւն մի չէ՞ :
 — Չեմ ըսեր թէ լաւ բան մ'է. քիւ
 ւերն պէտք է որ ճակատին մի ծայրէն մին
 չեւ ի միւսն՝ հաւասար լինին, և այս աւելի
 բանաւոր և կանոնաւոր կը լինի : Այսօրուան
 օրս որ և է ճարտարապետ կրնայ զանէ քուց
 կտոր մի կազմել տալ և զայն իբրեւ օրի
 նակ քարակոփից ու քանդակողաց առաջ գնել :
 Բայց այն ժամանակ ամենայն ինչ պարզ
 ստուերագծի (esquisse, croquis) կամ փղ
 րիկ նախօրինակի (modelle) վրայէն կը կա
 տարուէր, յորոց միայն գլխաւոր շափերը կա
 թելէ էր աւանդ : Իսկ այս ղեպքին մէջ զար
 ձեւալ՝ կարծես Ոմոգէոյի և Մանտէզազզա եղ
 բարց մէջ պէտք է որ նախանձաւորութիւն
 մի, մրցանք մի տեղի ունենայ, որոյ համար
 իւրաքանչիւրն առանձին վաստակարանի մէջ
 կ'աշխատէր՝ առանց միւսին հետ միաբանու
 թիւն մ'ունելու : աստի ահա յառաջ կու գան
 այդ երկու տեսակ քիւք՝ յիրերաց տարբեր
 աւամբքը (profil) և զարդուք : Եթէ, տիկին,
 համբերութիւն ունիք այս երկու քուց իւրա
 քանչիւրն մասն առ մասն զննել, պիտի տես
 նէք տերեւոց խորաքանդակի մէջ՝ իւրաքանչիւր
 կտորն աշխատող արուեստագիտին յատուկ զա
 նազան կերպեր : Բայց, միով բանիւ, այն
 պիտի անպատեհութիւնք են՝ որ ամբողջու
 թեան մէջ կը կորսուին :
 Ոմոգէոյի տեսչութեամբ և անոր ծրագրի
 վրայէն կատարուած մասն՝ է ստորին կամ
 հիմնական զօտին, հանդերձ մեծ մեծ բուր
 ակօք (medaille) և խորաքանդակերով, մին
 չեւ առաջին սրահանէ պատշգամբ, այս ինքն
 է, ամենէն աւելի ճոխ և զարդարուն մասն :
 Իսկ աստի մինչեւ վերջին կամ պսակող քիւ
 փրիստոփոր Լոմբարդոյի գործն է, այնպիսի
 ժամանակ ի դուռն տարուած, երբ ճարտա
 րապետութիւնն աւելի գծերու հաստատուն
 ուղղութեան ուշ կը գնէր՝ քան թէ զարդոց
 և մանրամասնութեան գեղեցկութեան :
 Ոմոգէոյ մինչդեռ ի բերքամոյ, Եղլէոնի
 մատարն շինութեան մէջ, զինքը քաջ ճարտա
 րապետ կը ցուցնէ նկատմամբ գլխաւոր գծե
 րու, միանգամայն կը մատնէ իւր զարդեր
 շուպլեւու բնական բերումը, որ յաճախ ամբող
 չութեան երեւութիւն տպեղութիւն կը բերէ :

Մատարն հիմնական մասն այլ ասոր գաղա
 փարը կը յիշեցնէ. իսկ փոքր բոլորակաց
 բազմութիւնն՝ զետեղուած գունաւոր մարմարէ
 շրջանակաց մէջ, ինչպէս ճակատին վրայ՝ այս
 պէս նաեւ մատարն մէջ տեսնուի : միայն թէ
 հօս աւելի զարգացած ոճոյ և նուրբ ճաշակի
 արդիւնք է, որով և աւելի դասընտիր :
 Մենաստանին՝ որով և տաճարին շինու
 թեան առթիւ՝ արուեստագիտին ի դուռն տարած
 գործոց մէջ, յայտնի կը տեսնուի՝ թէ ինչպէս
 նա օր աւուր վրայ ի կատարելութիւն դիմեց :
 Տասն և ինն ամաց հասակի մէջ (1446)
 սկսաւ մենաստանի վրայ աշխատել և շարու
 նակեց, սակաւ ինչ ընդհատութեամբ, մինչեւ
 ի 1499 : Իւր նախկին գործերն ցոյց կու
 տան և նոյն իսկ կարեն հին դպրոցի վե
 րագրիլ, իսկ վերջինքն կ'ենեն կը բարձրա
 նան մինչեւ ի նորոյն գաղաթնակէտն :
 Եթէ յոգնած չէք, տիկին, այժմ կը ցու
 ցընեմ. ձեզ թէ ո՛ր գործերն, ենթադրու
 թեամբ Մանտէզազզա եղբարց են, և որք
 Ոմոգէոյի կամ իւր տեսչութեան ներքոյ աշ
 խատուած :
 Միջին սենց կամ որմայիցից խարսի
 խորշերու մէջ հաստատուած արձանք, իրենց
 պարտաւանք, ժալքերով և շոր ու ցամաք ան
 դարմերով, Մանտէզազզա եղբարց գործ են,
 ինչպէս նաեւ մարգարէից խորաքանդակք, ու
 րոյ արժանիքն աւելի քան ամբողջութեան՝
 դիմաց ոգեւոր ու սրբազան (ascétique) ար
 տալայտութեան մէջն է : Մինչդեռ այս խո
 րաքանդակք, որոց կերպարանք սակաւ դէպ ի
 դուռն ելած են, բայց վրեժ են և փառաւոր
 իրենց քրամանտական * հեռացուցով (perspe
 ctive), գործ են Ոմոգէոյի և իւր աշակից
 տոսկանացի արուեստագիտաց : Ասոնց մէջ,
 * Քանզակագործութեան այս ոճոյ յորընդմեջ
 ծագած է հռչակաւոր Իտալ. Բրամանտէ ճարտա
 րապետէն. որ ծնած է ի Կաստէլ-Իուրանա Ուբ
 բինոյ վիճակի մէջ յամի 1444, և մեռած ի 1514 :
 Չինքը անմահացնող գործն է Հուովմայ Ս. Պե
 տրոսի սրբարանն (basilique), զոր ի հուսկ ամին
 կրցաւ. մինչեւ յսխաւիղացէն (entablement)
 բարձրացընել, այլ ոչ աւարտել : Սա Հուսիայեի
 հոգարարձու և վարժապետն եղած է :

բաց ի գծագրութեան և համադրութեան (composition) գեղեցկութենէ, մտադրութեան արժանի է՝ թէ ի՞նչպէս այս ցած և ամենացած քանդակով կրցած է քանդակողն այդ հեռացոյց արդիւնքն. ստանալ, որպէս թէ նկար մի լինէր ։ Ըստ այսմ խորաքանդակն իւր ստոյգ արդիւնքն ունի և բնաւ չի խանգարէր ճարտարապետական գիծը՝ որ ճակատին իբր ոսկրային դրութիւն է ։

Երկնայ մեծ բոլորակը՝ որ հիմնական զօռւնն ստորին մասն կը զարդարեն, մեծաւ մասամբ Ոմողէոյի դպրոցին վերաբերին ։ (Ուսս պարոնն՝ որ միշտ լուս էր և սակաւ ինչ հեռու մեզմէ դիտակովն ճակատը կը զննէր, այս ժամանակ մօտեցաւ և հարցոց ճարտարապետին) ։

— Աղդեթ թակաղաղը (plinthe) զարդաբոլ պատկերը՝ վանաց բարերարաց կերպարանք են ։

— Ոչ, մեծաւ մասամբ Հռոմէաց կայսերաց և իտալիոյ թագաւորաց պատկերք են, ոմանք դրամոց վրայէն տառնուած, այլք նոյն իսկ ի քանդակողայ երեսակալուած ։ Տեսէք, օրինակի համար, երկու բոլորակ կայ որ Մեծն Աղբջանդը կը ներկայացընեն, երկու բոլորովին տարբեր դիմք ։ Հօս ահաւասիկ կայ Աստուծոյ պատուհաս կոչուած Աստիդասայ դէմքի բոլորակն, որ բաց ի սատիւրի այսինքն այծամարդու դէմքէ՝ ունի նաեւ նոխաքի երկու եղջիւր, որով քանդակողն ուզած է այդ ահարկու պատեւրազմողին իտալիոյ հասուցած չարեաց լրէժն ստնուլ ։ Միւսն, տեսէք, կը ներկայացընէ Հռոմուլոս և Հռեմոս, Հռոմէաց հիմնադրուն և եղբայրը՝ զոր սպանեց սրբազան փոսէն ոսանջլուն համար ։

— Բայց ի՞նչ վերաբերութիւն ունին այս պատկերք կարտուսեան տաճարին հետ, հարցոցին միաբան այր և կին ։

— Ել՛ըսեմ, որ վերածնութեան ոճն իւր ծագումն առած է հռովմէական հնութեանց ուսումնասիրութենէ, իսկ նախորդ ճարտարապետութեան հիմունք էին՝ մատենադրութիւն, պատմութիւն և հնախօսութիւն ։ Արուեստագէտը՝ հմուտ երեսելու համար՝ ուր որ կըրցան ջանացին ի ներքս մտցընել հռովմէական նմանութիւնք, և տակաւ բոլորակք կեր-

պով մի սովորութիւն զարձան ։ Զեզ կը ցուցընեմ՝ այդ ժամանակի ուրիշ գործեր, յորոշ զարդարանք հեթանոսական արուեստէ առնուած նիւթեր են, թէեւ սրբազան իրաց պատշաճեցուցուած ։

Բայց ես ձեր մտադրութեան արժանի կը համարիմ ճակատին այս առաջին զօտին զարդաբոլ յորս պատուհաններն ։ Ասոնք քանդակագործութեան մի մի հրաշալիք են, արդիւնք զրչի Ազոստինոս Բուստեայ, որ առանձին անուամբ Բամբայա ալ կոչուած է. սա, որոյ դեռ հօս ուրիշ գործեր այլ պիտի տեսնեմք, ծանօթ է բովանդակ արուեստագէտ աշխարհի, իւր ի Գաստոն դէ փուաքս կանգնած փառաւոր յիշատակարանովն, որոյ կառքը այժմ բազմամիւ թանգարաններու մէջ ցրուած են ։ Հօս մեք այս պատուհանաց ամբողջութիւնը միայն կրնամք դիտել ու զմայլիլ, զի անոնց մանրամասն նրբութիւնն այսպիսի հեռաւորութեամբ մեզ անմատչելի կը մնայ ։ Այդ պատուհանաց միջի պարապն երկու մասն բաժնող աշտանակածեւ քանդակքն՝ եթէ միշտապէս պրքնէ (bronzé) ձուլուէն, աշուշտ ընտելացոյն աշտանակաց հետ կրնային մըրցանքի ելնել ։ Ոմողէոյ այս պատուհանքը ճարտարապետելով, զասոնք զանձաբան մըրբաւ մինչեւ այն ժամանակ գործուած ամենայն գեղեցիկ առարկայից ։

Ասոնք ուղղանկիւն շրջագործ (խո. antepacimento), որ ըստ ամենայնի դասնաիր է, ձուարդօք (ove, échine) և շրջապատկերօք (խո. furaruole) հանդերձ, կը զարդարեն բոլորակք, զալարք (cartouche), կիսանդրիք, ելեղադարք (filet) խառն ի դրաստօք (feston), սալարթ ի այլ կարգ՝ ճաշակի նրբութեամբ և զանազանութեամբ ։

Իսկ զօտէզարդն (frise) յոր խառնուած են՝ դրաստնքք, վահանք (targe), արծիւք, երօք (amour), որք իւրաքանչիւր պատուհանի վրայ կը զանազանին, միայն զխառր բաժանմունք նման պահելով, յայտնի կը ցուցընէ թէ որչափ հմուտ էր Ոմողէոյ բազմազան գարդարանք մի երեսակայեւրու, առանց ամենեւին պիտաւոր գծերու ճարտարապետութիւնը խանցարելու ։ Ե այս իւր յատկութիւնն աւելի կը տեսնուի վերին կողման վերջաւոր-

բութեանց մէջ, որ ամէնքն այլ տարբեր են, և միանգամայն ամէնքն այլ միակ ամբողջութիւն մի կը կազմեն:

Պատուհանաց դատարկ միջոցին աշտանակաձեւ սինակերով երկու բաժանմունքն, ճարտարապետական տարր մ'է՝ զոր բրամանտեան ոճն ի միջին դարէ ժառանգեց, և հօս մեր ճարտարն իմաստաբար զուգեց պատուհանաց ուղղանկիւն ձեւոյն հետ, և որ կարծես աւսոնց համար անհրաժեշտ զարդարանք մ'է. թէ ոչ, եթէ այդ դատարկութեան վեմական մեծութիւնն ազատ մնար, հիմնական զօւտոյն ազնուական շքեղութեան առջեւ անպատեհութիւն մի պիտի համարուէր: Ոմովէոյ ասոնց երկու կողմը եզրաւորեց քառակուսի զարդուք՝ նման բոլորակաց. որ իւր սիրելի զարդարանքն է, ի զորք ածած կոյղէտնի մատարան մէջ. բայց սատ մեծազոյն յղկութեամբ և վեմմութեամբ:

Այս պատուհաններէս երկուքն միայն յեկեղեցւոյ ներս լոյս կու տան, միս երկուքն կոյր և լոկ զարդի համար են, զի անոնց ի ներքուստ մատարանց որմեր կը համապատասխանեն: Հօս լաւ գտած է նաեւ այս կեղծ պատուհանաց բազմաբունեան զարդարանքն, ազնիւ մարմարաց կտորներով յօրինած, որոց իւրաքանչիւրը քուտագարդած է, իւրաքու ազուցուած քարեայ յարդարուն երկզով (bande), զեղեցիկի զանազանութեամբ, յորում յայտնի կը տեսնուի զունոց ներդաշնակութեան լիւրի հմտութիւնն:

Նմանապէս սքանչելարուեստ են ճակատիս երկու կողմեր գտուած աշտարակաձեւ շինուածոց, կամ թէ արուեստօրէն խօսելով, զսա երկուստեք փակող կրկնակ կոթողաց (double pilastre) զարդերն. իսկ ասոնց վրայ հաստատուած արձանաց մէջ՝ այն ժամանակի ընտրելագոյն քանդակողաց մեծարգի գործեր կան, որք մինչեւ անգամ Սիկիլիայէն հօս կոչուած են աշխատելու:

Զարդարանքս, որ ըստ ամենայնի վերաձեւութեան ոճով է, ամենընտիր է և կը յիշեցընէ մերթ՝ հուղիմական լաւագոյն ժամանակի ինչ ինչ գաղափարք, որոց ճարտարն ուզած է ազատօրէն հետեւիլ: Այլ արդ հաճեցէք փոքր ինչ դուռն զննել:

Ոմովէոյ երկու սեամբ միայն պատշաճուած գուռն մի երեւակայած էր, բայց հարկ է ըսել՝ թէ կարտուսեանց աննշան երեւած ու հաճոյ եղած չէ. վասն զի յետոյ Բենեդիկտոս Բրիտսքի քանդակողին յանձնեցին զրան նոր նախօրինակ մի յօրինել չորս սեամբք, զաշնագրելով անոր հետ՝ որ մարդը քանդակերն այլ աւարտէ ու զայն իրենց կատարեալ յանձնէ՝ այսպիսի ինչ հատուցմամբ զոր կանխաւ որոշեցին. մինչդեռ Բրիտսքին այլ ինք զինքը կը պարտաւորէր գնալ աւանդ անոնցմէ այն մի քանի քանակք որ նախապէս Ոմովէոյի հրամանին համեմատ արդէն յօրինուած էին, յորս նոյն իսկ Բրիտսքեայ գործեր այլ կային:

Նաեւ յիշեալ կոյղէտնի մատարան գուռն այդ փոքրօգուլեան թերութիւնն ունի, զի պատուհանաց և միւս այլ զարդարանաց համեմատութեամբ աննշան բան մ'է. կը տեսնուի որ Ոմովէոյ չէր գիտէր՝ ճակատի մի այս ամենակարեւոր մասին՝ այն վայելչութիւնը տալ, զոր նոր գաղափարք կը պահանջէին: Ոմովէոյի գաղափարած գուռն իւր բոլոր յաբակից զարդերով և պսակով հանդերձ, հաւանականաբար պիտի զրուէր մինչեւ առաջին սրահաձեւ պատշգամբ եղած միջոցը, և զուցէ, շատ աւելի յարմարութեամբ ու ներդաշնակութեամբ պատուհանաց փափուկ աշխատութեան հետ: իսկ առաջիկայ Բրիտսքեայ գուռն, թէ եւ՝ ամենապիղծեցիկ, կը տեսնուի որ աւելի հուժկու, աւելի դասական ձեւին մ'արդիւնք է. կ'իմացուի որ արուեստաւորն հընգետասաներորդ զարը * կը սկզբնաւորէ, և

* Հնգետասաներորդ զար, այսինքն իրական Ժ. Զորդը, որ իտալացեաց գեղարուեստին ու գեղեցիկի զարուսեանց վրայ ծայրագոյն ազդեցումն ունեցաւ, կ'ըստի նաեւ Մեդիկեան դար, այն Փլորենտինոյ երեւելի ընտանեաց անուամբ, որ մեկնեալ ու պատմած հանդիսացաւ արուեստից ու գիտութեանց ծաղկելուն յիտալիա: Դարուն հռչակաւոր հանճարոյն մին էր Միքէլանջելոս Բուռնարոտի, միանգամայն քերթող, նկարիչ, քանդակող ու ճարտարապետ. ծնեալ ի Տուկանայ ի 1475 և վախճանեալ ի Հռովմ ի 1564, որ և թողուց զինքը անմահացընող գլխաւոր երեք գործեր. այսինքն է, Ս. Պետրոս եկեղեցւոյն մեծապործ գմբէթը, Փաետտեան մատարան հրաշալի որմանկարքը, և տիեզերահռչակ Մոսփաի կարծես խօսուն անդրին:

կրնայ իսկ ըսուի՝ թէ սա նշան մ'է անցից ճակատիս ստորին գօտւոյն արուեստէն, որ Ումոդեյոյն է, դէպ ի վերնոյն արուեստն, զործ Բրիստոփոր Լոմբարդոյի, ինչպէս կանխաւ ըսինք :

Մօտէն զննելով կ'ըմբռնէք, տիկին, առանձին մասանց բովանդակ գեղեցկութիւնը, հանդիպակ և կողմնակի սեանց խոյակաց (chapeau) վայելչութիւնը. իսկ վերին մասն որ յղորտաբար աւարտած է՝ առանց պսակաւորող ճշմարիտ քուոյ, առանց որ և է վերջաւորութեան մի որ զայն ամբողջացրնէր, ստուգիւ գեղեցիկ բան մի չէ : Կ'սխործիմ կարծել որ Բրիստոփոր ժրագիրն լրացած չէր :

Դրան սեանց պատուանդանքը զարդարող խորքանդակը զաղդիացի զորացմէ ծայրատեցաւ. արդ որովհետեւ կարելի չէ այլ եւս ասոնց արժէքը քննել, կրնամք զմայլիլ սեանց գեղեցիկ խոյակաց, այդ ազատ կորնթականաց վրայ, զարդարուած ընտրողապէս քանդակուած սաղարթովը, յորս կողմնականերուն վրայ ընտիր են նաեւ տերեւոց հետ խառն դրասանքը (feston) . Բայց զնոյն ինքն Բրիստոփոր իրաւամբ զարմանալի ընծայողք են ակաւեղագիսին գօտին (frise d'entablement) և կամարն : Նա գօտւոյն մէջ, (որ դրան մի կողմի սեանց ակաւեղագիսէն սկսեալ՝ պատելով անընդատ դրան վերին մասն՝ մինչեւ ի միւս կողմի սեանց ակաւեղագիսն կը ձգուի), չարչարանաց նիւթեր քանդակեց, իսկ կամարին մէջ փրկիչը շրջապատուած յամպոց և ի սրբոց : Նոյնպէս դրան վրայի կիսաբոլորն ճախացուցած և յարգի բարձրաքանդակով. ուր կայ Ս. Կոյսն յաթոն և Յիսուս ի գիրկն, հանդերձ երկրպագու չորս Կարտուսեան սրբբուրք :

Այս բոլոր պլուխը զործոց՝ կ'ազօտանան այն երկու քանդակաց առաջ, որ դրան ներսը կը զարդարեն. քանդակը Ալգոստինոս Բուստեայ, որոյ չորս պատահանաց վրայ արդէն սքանչացաք : Իւրաքանչիւր քանդակն երկու նիւթ կ'ամբողջէ, որոց երկու կողմն այլ կան մի մի կենդայ ներ շրջանակ՝ բովանդակ քանդակին բարձրութեամբ ձգուած, որոց մէջ երկ երկու ճիւղոց խորձք՝ հանգոյց հանգոյց յիւրեար պատելով՝ ձուածեւ շրջանակս կը ձեւ

աւցընեն, որոց հանգոյցերու երկու կողմն, այսինքն երկու ձուածեւոց իւրար կցելու տեղեր, տերեւոց և ծաղկանց մէջ՝ Թալուքը կամ այլ կենդանիք թազւած են. իսկ ձուածեւոց մէջ կերպարանած է Յովն. Մկրտչին և Ս. Կուսին կենաց դէպքեր : Ասոնց ամբողջութիւնն աշխատուած է հիսնալի նրբութեամբ և ճշգրտութեամբ :

Մեր յաջ կողմն եղած սոյն մեծ քանդակիս նիւթն է՝ Յովնան Գալէազզոյ հանգերձ իւր հետեւորդ խմբով, որ մենաստանիս հիման առաջին քարը կը դնէ : Հետուէն կը տեսնուի Պաւլա աշտարակազարդ քաղաքն, իսկ մօտէն աննը՝ որ եկեղեցւոյս կաւէ նախօրինակը կրելով կը բերեն, և ապա՝ հետզհետէ աւելի մնա՝ ասպետք և ժողովուրդը, կարտուեսանք և եպիսկոպոսը, մինչեւ ինքնին դուքսն, որ իւր ձեռքով առաջին քարը կը դնէ : (Հօս այցելուք բոլորովին յափշտակուած մնացին կեցան այսպիսի հրաշակերտի մ'առաջ. և հուսկ տիկինն զմայլած որտի վկայութեամբ ըսաւ) .

— Կը խոստովանիմ որ քան զայս գեղեցիկ բան տեսած չեմ. չէի կարծեր թէ այսպէս կարելի էր աշխատուէր կուճը, մինչեւ այսպէս ոգեւորուիլ ու կենդանանալ : — (Այն ժամանակ ճարտարագետն ցոյց տուաւ քանդակին միւս այլ առարկայը, այլ ի զուր՝ առաջնոյն գեղեցկութեամբ յափշտակուած այցելուաց : Վերջապէս յետ քառորդ ժամով՝ զարձան ձախակողմեան քանդակը դիտելու, և սակաւ ինչ յետոյ տիկինն խորհրդածեց) .

— Կը տեսնուի որ այս քանդակս յօրեւուած է յառաջ քան Բրիստոփոր զդանս նախագիծը կազմելու, զի կը տեսնեմ հօս եկեղեցւոյ ճակատին նմանահանութիւնն տարբեր ու աննշան զոնով :

— Մտոյդ է, և արդէն այս քանդակէն կ'իմանամք թէ կողմնակի մատուցնը՝ էին կամ պէտք էին գմբեթաւոր լինել. թէ կողմնակի խմբարանը (nef) ի սկզբան բոլորչի պատահաներէ պիտի լըյս առնուին, ինչպէս աւագ խմբարանն, և թէ, զուցէ, Բուստեայ չորս կրկնաբար պատահանը այլ բաց պիտի չլինէին, և ոչ երկուքն միայն՝ ինչպէս արդ : Միով բանիւ այս խորքանդակս բաց ի իւր

աշխատութեան արժեքէն, նաեւ պատմական վիպական մ'է հեղեղեցոյս շինութեան:

Այժմ երկամբ տեսնել եկեղեցոյս հիւսիսային կողմն, որ միակ ազատն է. զի հաւրաւորեցն յենած է մենաստանի մի մասն՝ որ Աղբիւրի վանք ըստի: Այս կողմն, որ գրեթէ ամբողջ թրծեալ աղիւտով (terre cuite) շինուած է, արուեստական գեղեցիկ տեսք ունի: Այն երկու կարգ սիւնազարդ սրահք՝ որ բոլոր շէնքը կը պատեն, ամբողջութեան փառաւորութիւն մի կու տան. զարմեալ այն սրածայր փոքր շինուածոյք (édicule) որ իւրաքանչիւր որմայեցքը կը պսակեն, որպիսի՝ խորհրդաւոր ազդումն ունին: Այս կողմը գննելով՝ կը տեսնուի որ զայս զաղափարող ճարտարն կամ ճարտարք իմբարդացի էին, կամ իմբարդեան դպրոցի մէջ սնած: Հօս զօթականի յաշիկ մ'այլ չկայ, այլ կամ պիտեացի շինուածոց, կրնամ ըսել, հաստատուն տիպարն: Տեսէք, տիկին. բայց այնչափ ինչ հեռացէք որ կարող լինիք ձեր տեսութեան մէջ ամփոփել այս կողմանս ամբողջութիւնը, և դիմադարձ խմբարանի սիւնազարդ կողը կամ թէ տաճարի գմբէթը. ինչպէս կ'երեւի:

— Ո՛հ, յիշատի ամենագեղեցիկ տեսարան մ'է. բոլոր այդ սիւնազարդ սրահք որ կարգ ի կարգ գմբէթը կը պատեն՝ ելեւաւայական տպաւորութիւն մ'ունին. ո՛վ գիտէ որպիսի՝ հիւսնալի տեսարան պիտի ընծայէր՝ եթէ ի լուսնկայ գիշեր մի դիտէինք:

— Ապահովապէս՝ վիպասանական ընտրեալոցն տեսարանաց մին. վրան զի արդէն Միգլիարա, մեր երեսելի նկարողաց մին՝ ըստ հեռացոցի (perspective)՝ որ զարուս յառաջին քառուրդին Միլանը փառաւորեցին, նկարեց լուսնի լուսով սոյն կարաուսաստանը, իւրաքանչիւրն իւր տեղ կրօնաւորք կեցընելով, տեսարանն աւելի եւս վիպական ընելու դիտմամբ:

Հօս ի վեր, գմբէթը պսակող փոքր տաճարին մէջ կախուած էր արծաթեայ մեծ զանգակ մի, որ՝ ինչպէս ամենայն ոք կրնայ գոչակել, մինչդեռ տանեաց բովանդակ կապարը կը յափշտակուէր ի գաղղիացաց, հազար կտոր եղաւ ու ի դրամ փոխուեցաւ:

Սա շէնքն զոր երեք փոքրիկ տաճարիկը կը զարդարեն, դիմադարձ խմբարանին զլուխտեղին է. իսկ կոթողաց կամ անկիւնաւոր որմայեցից վրայ հաստատուած շինուածիկք (édicule), ինչպէս նաեւ պատուանդանիկն (acrotère), կը ցուցնեն կամ գէթ կը ձգուին գէպ ի գոթական արուեստն: Գուցէ ինչ ինչ նմանութիւն գտնէք ի վերոնա կանգնուած Սկալիգերեանց յուշարձանաց (monument) հետ, յորոց մին՝ Մարտինոս Բենն՝ Պերինոս Միլանեցոյն զործ է, իսկ միւսն՝ այսինքն Կոնստինտինոս՝ զործ Բոննոս փառնաւ Կամպիոնեցոյն, երկուքն այլ իմբարդացի արուեստագէտք, որպէս և վանքս ճարտարապետողք:

— Յայտնի է որ զանազան ոճոյ շինուածք են, ըսաւ տիկինն, բայց այնպէս զոգոր ու վերմ, որ չեմ գիտեր առաջ նախապատմիւն տալ, թէ անոնց՝ որ կողմնակի որմայեցքը կը պսակեն: Կը տեսնուի որ կրօնաւորք յարուեստի մասին կիրթ ճաշակ ունեցած են, զի որ և է ժամանակի և որ և իցէ ոճոյ մէջ՝ միշտ գեղեցիկ բաներ կ'ընտրէին:

— Եթէ կը հաճիք, ըսաւ ճարտարապետն, անցնիք տաճարիս յետակողմը տեսնելու, որ սոյն ոճոյ վրայ է, ասոր նման փոքր փոքր շինուածոյք զարդարուած, կամ թէ ըսել՝ ասոնք անոր նման ու ժամանակակից շինուածք են:

— Ո՛հ ի մի զարմանալիէն ի միւսն կ'անցնիմք, պարոն: Ճակատին վրայ քան ճարտարապետական գիծը՝ առանձին մասն մասն լուսնկան, նրբութիւն ու գեղեցկութիւնն էր սքանչելի. իսկ հօս, թէ եւ գրեթէ ամենեւին զարգարանք չկայ, բայց բովանդակն ճարտարապետական գիծ է, զանպատճոց փոփոխութիւն ու կարծես շարժնութիւն, տեսարանաց զանազանութիւն: Դուք որ ճարտարապետ էք, ստուգիւ լաւաբոյն կ'ըմբռնէք զատոյնք ու կ'ախորժիք. զի ճարտարապետն ինչ ինչ նրբութիւնս կը տեսնէ ու կը յարգէ՝ որք անվարձ աչքէն դիւրաւ կը վրիպին:

— Բայց, կը տեսնեմ, տիկին, որ զուր ճարտարապետ իսկ չլինելով, շատերէն աւելի գիտէք համ առնուլ արուեստէն: Ես

կարծեմ որ պեղեցիկը կը զգացուի և ոչ թէ կ'ուսանուի: Գեղեցկագէտք լաւ լաւ կը վարդապետեն, օրէնս կու տան և ամէն իրենց ուզածը կ'ընեն, բայց եթէ ոք արուեստագէտ ծնած չէ, գեղեցկութիւնը չըմբռներ. մինչդեռ դուք ճշմարիտ արուեստագէտի զգացումներ ունիք:

Այս անգամ կը ներէք՝ որ ես մատնանիլ ընեմ ձեզ անպատեհութիւն մի, որ կարծես ամբողջութեան մէջ կ'անհետանայ, բայց այնուհանդերձ միշտ կը դիտուի, և է այն մեծ բացուածն, զոր կը ձեւացընէ՝ սեանց վրայ յեցած՝ անմիջապէս սրբավայրի (abside) վրայ բարձրացող կամարն, կտրելով նոյն իսկ սրբավայրի տանիքը: Պատճառն յայտնի է՝ թէ կրօնաւորք աւելի լուսոյ պէտք զգացած են, քան ինչ որ կրնար մտնել՝ նոյն այդ տեղը աւելի պատշաճապէս զրաւելու սահմանուած բոլորչի պատուհանէն. սակայն այդ՝ պաշլապեան * ըստած ոճով գործուած՝ բացուածոյն այլ պեղեցիկ չլինելն, ստոյգ է:

* Անդրէաս Պալադիոյ, մեծ ճարտարապետ իտալացի. ծն. ի Վիկենտիա ի 1508, և վախճանած ի 1580: Սա բաց ի անթիւ յինութեանց, կառուցած է իւր ծննդեան քաղաքին մէջ Ուիմպական քառարոն ըստած չէնք: Ինչ ամբիթաւ տեր ձեւով, որ այժմ այլ եւս հասարակութեան

— Ըստ ամենայնի կը համոզուիմ ձեր ըսածին, ըսաւ տիկինն, և նոյն այդ հիմամբ ես այլ կը յաւելում, որ այն՝ ելեւէջիւ կիսաբոլոր ձեւացընող սինագարգ սրահին՝ երկու միջին բարձրադիր սեանց վրայի կամարը կարող զինանշանն այլ (armoiries), աւելի բարձր գետեղուած պէտք էր լինէր: Դիմազարձ խմբարանին ճակատի վրայ, զոր արդ իսկ տեսանք, զինանշանն սրահին թերութիւն մի չի բերեր:

— Դարձեալ կ'ըսեմ, տիկին, դուք աւանանքն քննադատից խորհրդածելու կէտեր կու տաք՝ այդ ձեր արուեստի հասկացողութեամբ. այս զէպքիս մէջ չեմ գիտեր նոյն իսկ պատճառ տալ՝ թէ ինչո՞ւ զինանշանը այդչափ ի վայր դրած են, մինչդեռ տեղ այլ կար զայն ի վեր հաստատելու ու սրահին անպատեհութիւն չբերելու: Արդ, եթէ կը հաճիք, յետ դառնամք՝ եկեղեցւոյն ներսն այցելել:

(Շարաշարեկի)

չի ծառայեր, բայց միայն մեծամեծ հանդիսից կամ տարեւրջաներու կամ ուսումնական ժողովոց առթիւ. որոյ հօս զարմանալի արգիւնքն է՝ այն նեղ թատերարեմին ընծայած մեծ ընդարձակութիւնը, անոր ետեւ յօրինած հեռացում: Գային շինուածովք ու փողոցներով:

ԳՍՏԱՐԿ ԷՍՍԿԵՐ

Արեգական չէկ շառափողք յունիսի, Խարտեաշ ոսկի հասկաց վերայ կը խայտան. Լիք լիք հասկեր կան ցողունին կռթնած, կարկրտահար գոգցես աբխուր մըմըտան:

Սակայն շատ տեղ փունջ կը կազմեն հականեր, Գիստերը վեր՝ ուլիդ երկինք կը նային. Անփորձ աչաց առատ հունձք կը խոստանան իսկ հողադրծն, ափտո՛ս, ասէ՛, յոգնութեանս:

Հէքն յուսահատ ետ կը դառնայ դէպ ի տուն: Չի շատ էին թուով փունջեր հրակայից:

Վայ ինձ, գոչէ, պիտի պակսի իմ ցորեն, Փոխան հացի՝ ի՞նչ օգուտ ինձ յարգ ու խոս:

Ատոք հասկերն կասեց՝ լեցուց պատույ տեղ, Եւ հսկաներն այն անպիտան՝ բարկութեամբ Ու թընելով տարաւ թափեց ի մարագ:

Ձի չի տուին՝ և ոչ մի հատ ցորենի:

Այս հրակայից թիւն անհամար է մեր մէջ, Հասնի սակայն յանկարծակի մըլցման օր, Վէս ճակատներ հերսպանձ գանգը կը փըշրին, Աւա՛ղ, մէջէն ի տես կուգայ, .. Խնչ... Ունչ:

ԿՈԹՈՂ